

De levensloop van polyhistor Govaart Wendelen

Deel I: 1580-1633

Andries Welkenhuysen (documentatie) & Jef Ector (redactie)

Vooraf

In het kader van “425 jaar Govaart Wendelen” hield prof. Andries Welkenhuysen op 16 september 2005 te Herk-de-Stad een lezing over deze internationaal bekende Herkse geleerde. Hij wou diens “leven en werk herbekijken met updating en aanvullingen”. Die updating was mogelijk door een minutieuze studie van Wendelens geschriften. Ook na 2005 bleef A. Welkenhuysen de werken en de correspondentie van de Herkenaar bestuderen. De resultaten van dit onderzoek stelde hij mij ter beschikking om de biografie van Wendelen verder aan te vullen. Daarvan maakte ik dankbaar gebruik.

Eerder noemde A. Welkenhuysen Wendelen al een ‘polyhistor’ in *Wendelinus versifex: the Latin poetry of a 17th-century polyhistor* (zie bibliografie). Volgens *Van Dale Groot woordenboek* p. 2736, is een polyhistor een veelweter, maar ook, in de betekenis van het Griekse ‘histor’, een veelzijdige ‘vorser, onderzoeker, deskundige’. Wendelen interesseerde zich voor uiteenlopende takken van de wetenschap. Zijn aandacht ging vooral naar wiskunde, sterrenkunde, natuurkunde en tijdrekenkunde, maar hij was ook actief bezig met geschiedenis, oudheidkunde, rechten, taalkunde, literatuur en patrologie. Heel terecht mag hij dus een ‘polyhistor’ heten.

Deze eerste bijdrage over Wendelen behandelt de periode 1580-1633, van zijn geboorte tot en met zijn verblijf als pastoor in Geetbets.

J. Ector

1580-1598 Jeugd en studies*

Govaart Wendelen werd op maandag 6 juni 1580 om 11 uur¹ geboren te Wuest-Herk. Zijn geboortehuis lag bij de afgebroken Luikerpoort, zeer waarschijnlijk op de plaats waar nu het Wendelenhuis staat, het huis “de trapkes op” in de Ridderstraat, nummer 15. Een

dag later werd hij gedoopt². Zijn vader Nicolaas werd vier keer burgemeester van Herk (1584, 1592, 1599 en 1603)³. Zijn moeder Elisabeth Cornelis behoorde tot een aanzienlijke familie, want haar vader kwam uit een gezin dat vier geestelijken kende⁴.

Vanaf 1643, en voor het eerst op het titelblad van zijn *Lampas* τετραλυχνος, voegde Wendelen aan zijn naam nog “Luminarcanus” toe. Die bijnaam wijst erop dat zijn voorouders van Lummen en Herk afkomstig waren, maar alludeert zeker ook op de Latijnse woorden *lumen* (licht) en *arcanum* (geheim), die in zijn werk vaak een centrale plaats innemen. Een *luminarcanus* is iemand die de geheimen van de lichten (of sterren) bestudeert⁵.

Govaart volgde tot 1595 de lessen aan de Latijnse school in Herk bij Hendrik van Alen, die zijn peter was⁶. Deze Henricus Alenus was de neef van Andreas Alenus, een Latijnse dichter. Zijn moeder stierf reeds op woensdag 24 februari 1588⁷. Op dertienjarige leeftijd (1593) zou hij al gedichten, geleerde jamben⁸, geschreven hebben. Vanaf eind april 1595 volgde hij zijn laatste jaren secundair onderwijs aan het jezuïetencollege van Doornik⁹. Op 1 oktober 1597 begon hij in Leuven filosofie en Hebreeuws te studeren aan de faculteit van de *artes*¹⁰, en mogelijk ook aan het Collegium Trilingue.

Van in zijn jeugd had hij een uitgesproken interesse voor eclipsen, die hij later in *Eclipses lunares* zou ter sprake brengen. Op 30 december 1591 hoorde hij in Herk, bij het naar school gaan, over een maaneclips praten¹¹. Op 12 april 1596 (Goede Vrijdag) zag hij een maaneclips in Doornik¹². In Leuven observeerde hij in 1698 een maaneclips op 21 februari (4.10 uur)¹³ en een zoneclips op 7 maart (9.45 uur) waardoor de studenten twee keer even geen notities konden nemen in de les logica¹⁴.

1598-1612 Reizen om te leren en te observeren

Omdat hij door de astronomie gefascineerd was, verliet Govaart met een medestudent nog in 1598 Leuven om naar Praag te trekken¹⁵. Die stad was toen het culturele centrum van Midden-Europa en belangrijk voor astronomische studies, met de Karlsuniversität en de Sankt Clemens Hochschule (van de jezuïeten)¹⁶. Maar in Nürnberg werd hij door dysenterie getroffen, zodat hij noodgedwongen moest terugkeren zonder zijn reisdoel bereikt te hebben¹⁷.

In 1599 trok hij naar Frankrijk en zou hij een tijdje corrector in een drukkerij te Lyon geweest zijn¹⁸. Hij bezocht Marseille en bepaalde de breedteligging van deze stad¹⁹. Op 30 januari 1600 observeerde hij een maaneclips te Callian (nabij Aix)²⁰. Op 10 juli 1600 was hij op reis in Italië²¹, waar hij in het najaar (van het jubeljaar 1600) Rome bezocht²².

Einde 1600 keerde hij terug naar de Provence. In Digne werd hij privéleraar en ontmoette hij o.m. de jonge Pierre Gassendi (1592-1655)²³, met wie hij later een drukke correspondentie zou voeren. Op 9 december 1601 observeerde hij er een maaneclips²⁴. Verder was hij getuige van de maaneclipsen van 29 november 1602 en 24 mei 1603 in Valensole en die van 8 november 1603 in Digne²⁵.

In april 1604 was hij heel waarschijnlijk in Herk²⁶ waar hij zijn vader en familie kon bezoeken. Zijn vader zou op zondag 27 mei 1607 overlijden²⁷. Op maandag 9 juli 1607 sprak de schepenbank van Herk op initiatief van zijn stiefmoeder Maria vande Vin verhef van goederen uit voor Godfried Wendelen na de dood van zijn vader²⁸.

* * *

Van september 1604²⁹ tot april 1612 verbleef Govaart meestal in het Provençaalse Forcalquier³⁰. Die streek van de Haute-Provence vond hij bijzonder geschikt voor astronomische waarnemingen: een heldere atmosfeer en veel wolkenloze en warme nachten. En dat had hij goed gezien, want op slechts 10 km van de plaats waar hij zijn waarnemingen deed werd later (1937) het observatorium van de Haute-Provence opgericht. In Forcalquier observeerde hij op 3 april en op 27 september 1605³¹ de maaneclipsen, en van dan af begon hij zijn astronomische *Tabulae* aan te leggen³². Op woensdag 12 oktober 1605 observeerde hij in hetzelfde stadje een zoneclips³³. Op 13 maart 1607 observeerde hij er een maaneclips³⁴ en op 6 september zag hij 's nachts van 1.45 tot 3.45 uur een maaneclips, samen met zijn leerling Scipion d'Arnaud³⁵. Op maandag 8 oktober (19 uur), dinsdag 9 oktober (19 uur) en maandag 5 november 1607 observeerde hij er een komeet³⁶, de zogenaamde komeet van "Halley".

In de lente van 1608 zag hij in Forcalquier zwermen purperen vlinders³⁷ en begin juli van hetzelfde jaar was hij getuige van een soort van "purperen druppels" waarover hij later in zijn *Pluvia purpurea* (1646) zou schrijven³⁸. Op zondag 10 augustus 1608 observeerde hij in hetzelfde stadje een zoneclips, waarover hij het veel later heeft in een brief aan Petavius³⁹. Verder zag hij er nog een maaneclips op 20 januari 1609 (samen met Scipion d'Arnaud en anderen), op 16 juli 1609, op 6 juli en 30 december 1610⁴⁰. Op 3 maart 1611 zou hij aan Peiresc *Progymnasmata* van de Deense sterrenkundige Tycho Brahe in leen gevraagd hebben⁴¹.

Op 10 augustus 1610 vermoedde Govaart Wendelen dat er een geometrische wet achter de astronomische verschijnselen zat⁴². Hij ontdekte dat de planeten niet een cirkelvormige, maar een ellipsvormige baan rond de zon volgen en dat de zon in het brandpunt van die ellipsen staat; de planeten versnellen naargelang ze korter om de zon cirkelen en vertragen als ze zich van de zon verwijderen. Later zou Kepler gelijkaardige observaties in zijn beroemde drie wetten opnemen: de eerste twee zijn van 1609, de derde van 1619. En op basis van die wetten heeft Newton decennia later de wetten van de aantrekkingskracht

geformuleerd. Wendelen kleeft ook het heliocentrisme van Copernicus aan, jaren voordat Galileï door Rome gedwongen werd (1633) dat af te zweren voor het geocentrisme.

* * *

In Forcalquier verbleef Govaart Wendelen bij de rijke patriciërsfamilie van André d'Arnaud⁴³. Hij werd er huisleraar van diens zonen Scipon, Hector, Hannibal en Pompée, en hij hielp vrederechter Arnaud met de publicatie van zijn literaire werk. Arnaud had namelijk een verzameling *Ioci*, Latijnse gedichten, brieven en essays gepubliceerd (1600) en de bewerkte editie bevatte ook enkele teksten van 'Irenaeus Vendelinus'⁴⁴. Ook zou Govaart enkele Franse pleidooien geschreven hebben. Het verblijf bij Arnaud toont aan dat Govaart al tamelijk bekend was. Hij kon er gebruik maken van de bibliotheken van Arnaud⁴⁵ en diens vrienden over o.m. rechtsgeleerdheid, sterrenkunde en wiskunde.

Door zijn contact met vader André d'Arnaud en vooral omdat het zijn taak was diens zonen bij hun rechtenstudies te helpen, legde Govaart zich ook toe op de rechtsgeleerdheid. Op 23 maart 1611 behaalde hij aan de universiteit van Orange het doctoraat in het kerkelijk en burgerlijk recht (*utriusque iuris*)⁴⁶. Daarop dankte hij in een brief de professoren van die universiteit voor het hem verleende diploma⁴⁷.

1612-1620 Terug naar Herk

Op 14 mei 1612 zag hij tijdens zijn terugreis uit Frankrijk een maaneclips in Luik⁴⁸. In Herk observeerde hij een zoneclips op 30 mei 1612⁴⁹ en andere hemellichamen op 15 november van dat jaar⁵⁰. Op het einde van het jaar zou hij in Luik geweest zijn⁵¹.

Op 21 augustus 1613 gebeurde de verdeling van de goederen nagelaten door wijlen Cornelis Cornelis en Margareta Clingers, grootouders langs moederszijde van Govaart Wendelen. Daarbij kwam lot A toe aan Catharina Cornelis, de tante van Govaart, en lot B aan Govaart zelf⁵².

In 1614 schreef hij aan zijn *Diluvium* (*De zondvloed*, het einde van boek 1), maar hij was geremd door gebrek aan boeken en door familiale moeilijkheden⁵³. Hij observeerde sterren in Herk op 21 en 22 december 1614, 24 maart 1615 en 20 maart 1616⁵⁴. Op zaterdag 27 augustus 1616 observeerde hij een maaneclips in Luik⁵⁵.

* * *

Op vrijdag 7 april 1617 werd Govaart Wendelen benoemd tot *rector* van de Latijnse school in Herk⁵⁶. Op 24 juni (feest van Johannes de Doper) werd het salaris besproken dat Govaart en zijn medewerkers naast het minerval (het schoolgeld) zouden ontvangen⁵⁷.

En een jaar later, op paasmaandag ('postridie Paschae') 16 april was er een gelijkaardige vergadering⁵⁸. Op donderdag 20 juli 1617 werd voor "Mr Gouvert Windelen, notaris binnen Herk residerende" een procuratie verleden⁵⁹, waaruit blijkt dat Wendelen "doctor utriusque iuris", ook als notaris fungeerde.

Op woensdag 16 augustus 1617 observeerde Wendelen in Herk een maaneclips, samen met P. Reynaert⁶⁰. Op donderdag 29 en vrijdag 30 november 1618 (in beide gevallen om 6 uur) observeerde hij een grote komeet te Herk; die was er ook nog te zien in december en tot zondag 20 januari, maar op donderdag 24 januari was ze verdwenen, 'nihil superfuit'⁶¹. Die komeet leidde tot het eerste contact van Wendelen met Puteanus, die als opvolger van Justus Lipsius, aan het Collegium Trilingue te Leuven Latijn doceerde. Vlak voor 1 april 1619 publiceerde Puteanus zijn *De cometa*. Op 21 juni bezocht Wendelen voor het eerst Puteanus in Leuven en gaf hem zijn eigen *Libellus de cometa*. Op 22 juni stuurde Puteanus deze *Libellus* met een begeleidende brief naar Pazius⁶².

De maaneclips van 26 juni 1619 heeft Wendelen, die toen niet in Herk was, niet geobserveerd⁶³. Op 11 juli schreef hij in Herk een brief aan Puteanus⁶⁴, maar in augustus en september lag hij ziek te bed, tot ongeveer 26 september. Op 30 september gaf hij in Herk een brief voor Puteanus mee aan M. Delenus die hem kwam bezoeken⁶⁵. Ook in 1619 schreef Petrus Renerus voor Govaart Wendelen verzen, met een chronogram in het laatste vers⁶⁶.

* * *

Op dinsdag 19 november 1619 kreeg Govaart Wendelen het *presbyteratus*, het pastoraat van Geetbets⁶⁷. Waarschijnlijk op vrijdag 20 december werd hij in Mechelen geëxamineerd voor de wijding tot subdiaken⁶⁸, en op zaterdag 21 of zondag 22 december werd hij in Mechelen tot subdiaken gewijd⁶⁹. Daar observeerde hij ook een maaneclips⁷⁰.

Begin 1620 schreef Puteanus een aanbevelingsbrief aan Jan Woverius in Brussel voor een betrekking van Wendelen bij kardinaal Cuevius⁷¹. Waarschijnlijk op 13 maart werd Govaart geëxamineerd voor de wijding tot diaken⁷², en die wijding volgde op 14 maart te Mechelen⁷³. Op 28 maart schreef Wendelen vanuit Brussel, waar hij blijkbaar al een tijdje verbleef (waarschijnlijk bij Trevisius), aan Puteanus dat hij binnenkort via Leuven naar Herk zou reizen om er zaken te regelen⁷⁴.

Op zaterdag 4 april werd hij te Brussel in de Catharinakerk door aartsbisschop Hovius tot priester gewijd⁷⁵; waarschijnlijk was hij er op 3 april voor die wijding geëxamineerd. Op 27 mei schreef hij vanuit Geetbets aan Trevisius een korte brief waaruit blijkt dat hij ziek was⁷⁶. Op 14 juni observeerde hij in Herk een maaneclips⁷⁷.

Tussen april 1620 en december 1623 heeft Wendelen zijn astronomische *Tabulae* aan Michael Coignetus voorgelegd, maar deze vroeg verdere berekeningen voordat hij zijn oordeel kon geven over die *Tabulae*⁷⁸.

1620-1633 Pastoor in Geetbets

Op dinsdag 23 juni 1620 werd Wendelen pastoor te Geetbets⁷⁹, een weinig interessante en verwaarloosde parochie. Hij hield er een *Indiculus* bij tot tenminste 16 januari 1633. Daarin gaf hij een verslag van zijn bezigheden, een overzicht van zijn rechtmatige inkomsten en details over het verloop van processen tegen o.m. zijn weerbarstige parochianen⁸⁰. Volgens hem was het huisje (*domuncula*) dat hij als woonst kreeg eigenlijk een herdershut (*pastorale tugurium*)⁸¹. Hij getuigt dat hij er in 1620 veel herstellingen voor bekostigd heeft⁸². In mei 1629 liet hij nog werken uitvoeren aan de kerk⁸³ en in oktober van hetzelfde jaar heeft hij ‘op eigen kosten’ de sacristie ‘gezolderd’⁸⁴. Op 24 april 1624 kocht hij van Joannes Vandereyken een tweede noordelijk stuk tuin voor de pastorie tegen 32 Brabantse gulden⁸⁵. In 1624 werd zijn halfbroer Nicolaas Wendelen zijn kapelaan⁸⁶.

* * *

Om de nodige herstellingen te financieren moest een pastoor vooral gebruik maken van de tienden die hem rechtmatig toekwamen⁸⁷. Maar nadat zijn voorgangers vaak verwaarloosd hadden de tienden te innen, wilden de parochianen ze ook nu niet betalen⁸⁸. De eerste ernstige moeilijkheden deden zich voor met Christiaan Verlaers en Peter Staels. Omdat Wendelen de zaak niet in der minne kon regelen, kwam hij op 23 juli 1624 met een wagen naar het veld van Verlaers om zijn deel (als novaliën) mee te nemen. Maar Verlaers bedreigde hem met een geweer en heeft ‘met grootte daer bij gevoechde blasphemien geseijt dat daer gheen thiende en soude gehaelt worden oft vanden lande gevoert al soude hij eer een drij daghen aen een galge hanghen’⁸⁹.

Op 8 februari 1625 sloot Wendelen in Geetbets een contract in verband met de tienden⁹⁰. Omdat er in werkelijkheid niets veranderde liet hij op 12 juni in Leeuw (Zoutleeuw) door notaris J. Bollen een proces-verbaal ‘met preparatoire productie’⁹¹ tegen Verlaers en zijn aanhangers opstellen. Het werd aan de Raad van Brabant in Brussel bezorgd, ondertekend en door een deurwaarder van Tienen betekend⁹². Op 28 juli van hetzelfde jaar bekwam hij bij de Raad van Brabant zelfs een interdict tegen de gemeente Geetbets, dat op 31 juli door deurwaarder Van Eeckelaer betekend werd⁹³.

In de zomer van 1627 kwam deurwaarder Van Eeckelaer het verschuldigde bedrag bij de inwoners opeisen, en op 7 augustus liet Wendelen het betreffende arrest in verband met de tienden aanplakken op de kerkdeur. De opgezweepte gemoederen veroorzaakten op 15 augustus oproer in een herberg, en een dag later op het kerkhof, waar Wendelen, de boeren en de burgemeester onderhandelden⁹⁴. ’s Anderendaags was het gerechtelijk arrest op de kerkdeur vervangen door een tekening met de pastoor aan de galg en een begeleidend spotschrift: ‘Hijer hangt heer an die galge heer Govart Wendelen, niet om sijn goe wercken dan om sijn louter tinden diverije, dat meer is ick sal het verhalen het is een dief int openbaer. Waer hij over ses jaer gehangen soo en hadden wij geen misbaer. Hangt op oft

laet hem branden want hij heeft veel te lange geleeft. (...) Wat doet hij noch, al een half jaer uut die gemeente gaen, mans ende vrouwen laeten sterven sonder gebicht oft bericht te woorden' ⁹⁵.

* * *

Door de tiendenheffing kwam pastoor Wendelen ook in conflict met de abdij van Vlierbeek, die in Geetbets een pachthoeve met landerijen en bossen had. Wendelen bezat het recht van houttienden op deze bossen en wilde ze in april 1624 ophalen. Na een mislukte poging met de hulp van twee parochianen, ging hij met een wagen het gedeelte halen dat hem toekwam. Daarop wou de prelaat 'reïntegratie' (restitutie), maar er werd geen akkoord bereikt⁹⁶.

Op 19 september 1625 volgde er een rekwes van Vlierbeek tegen Wendelen⁹⁷. Op 23 september trof Wendelen bij zijn terugkeer van een begrafenis in Kortenaken in zijn parochie commissarissen van het Hof van Brabant aan, die gestuurd waren door prelaat Lemmens van Vlierbeek. Wendelen vroeg een afschrift van hun opdracht, maar hij kreeg dat niet⁹⁸. Hij weigerde het hout terug te geven, maar lag daarna tot 5 oktober ziek te bed; de landbouwers van zijn parochie waren blij en zeiden dat 'hartpijn' hem gevelde had⁹⁹. Na zijn ziekte stelde hij Johannes Goossens in Brussel (bij de Raad van Brabant) aan als zijn procurator in het conflict met Bierbeek, met de vraag hem over de stand van zaken in te lichten.¹⁰⁰ Op 24 oktober werd een supplic, smeekschrift, van Wendelen door de Raad van Brabant behandeld, maar op 27 november werd hij in het ongelijk gesteld in een tussentijds vonnis, en hij moest 27 gulden en 11 stuivers betalen¹⁰¹. Op 27 oktober richtte hij via deurwaarder Lombaerts ook een supplic aan Vlierbeek¹⁰². Op 4 januari 1626 volgden een uitvoerige aanklacht en verdediging van Wendelen tegen de prelaat van Vlierbeek¹⁰³.

Van 15 januari tot mei 1626 verbleef Wendelen in Brussel bij dokter Andreas Trevisius in afwachting van zijn proces tegen Vlierbeek¹⁰⁴. Op 30 april werden de kosten van het proces voor Wendelen opnieuw getaxeerd op 27 gulden en 11 stuivers¹⁰⁵. Daarna volgden een uitgebreid 'motivum iuris' of verdediging van Wendelen (nog vóór 30 mei)¹⁰⁶, het vonnis van de Raad van Brabant op 30 mei (dat de door Vlierbeek gevraagde 'reïntegratie' door Wendelen niet vroeg)¹⁰⁷ en op 4 september een comparitie, een mondelinge toelichting, met de procureur van Vlierbeek en de gedagvaarde (Wendelen)¹⁰⁸. In een arrest van 11 januari 1628 stond de Raad van Brabant Wendelen toe binnen de zes weken getuigen aan te brengen in Tienen of Leeuw, hetgeen hij al lang gevraagd had¹⁰⁹. In een brief van 28 november 1627 schreef Wendelen aan Petavius dat hij in tiendenprocessen verdronk!¹¹⁰

Rond januari 1628 verkochten de prelaat en zijn coadjutor van Vlierbeek hun kapbossen in Geetbets aan Petrus vanden Dyck¹¹¹. Wendelen leidde deze notitie in zijn *Indiculus* in met 'Tandem laus Deo', want dat probleem was eindelijk van de baan. Op 28 augustus gaf Wendelen de kwitantie voor tienden van Geetbetse kapbossen aan Petrus, de nieuwe eigenaar¹¹².

Wendelen verscheen nog op enkele andere processen als aanklager of beschuldigde. Op 2 januari 1627 bevestigde de Raad van Brabant op verzoek van Wendelen dat de abdis van Rotem ‘grootte thiende’ schuldig was aan de pastoor van Geetbets¹¹³. In de zomer van 1629 inde hij de tienden van een bos die hij drie jaar ontvangen had, maar waarop de pastoor van Kortenaken nu aanspraak maakte (maar Wendelen kreeg *literae manutentiae*)¹¹⁴. Op 6 november 1628 werd Wendelen zelf gedagvaard om in Diest voor een tiendenproces te verschijnen: Petrus van Ham beweerde dat Wendelen tienden hief op goederen waarop eerder geen tienden betaald waren¹¹⁵. Op 12 januari van hetzelfde jaar waren trouwens meerdere tiendgerechtigden van Geetbets voor de Raad van Brabant moeten verschijnen¹¹⁶.

* * *

Zoals de tienden was ook de beneficie (in mindere mate) een bron van inkomsten voor de geestelijkheid. Een beneficie was een geestelijke waardigheid met daaraan verbonden inkomsten, meestal een ambt dat als gunst werd verleend. Op 4 september 1629 ging Govaart Wendelen naar Guilielmus Stravius in Zoutleeuw, die de beneficie van Grootloon overdroeg op Nicolaas Wendelen, de halfbroer van Govaart en kapelaan in Geetbets. Maar Dionysius Van den Velde ging naar de nuntius in Brussel om in Rome diezelfde beneficie voor zich te vragen¹¹⁷.

Op 11 november nam D. Van den Velde bezit van de beneficie in Geetbets en hij maakte dat duidelijk door een plakkaat uit te hangen¹¹⁸. Op 6 december bevestigde Guilielmus Stravius in Zoutleeuw de benoeming van Nicolaas Wendelen voor de beneficie Geetbets¹¹⁹. Op 10 december bevestigde P. van de Wiele in Mechelen tegenover Stravius, aartspriester van Zoutleeuw, de benoeming van Nicolaas Wendelen voor de beneficie Geetbets¹²⁰. Vier dagen later werd Nicolaas door pastoor Jacob Coomans van Neerlinter in die beneficie geïnstalleerd¹²¹.

* * *

Tijdens het pastoraat van Govaart Wendelen kreeg Geetbets ook af te rekenen met de pest en met de dreiging van rondtrekkende troepen. Het ontstaan en de verspreiding van de pest¹²² waren vooral te wijten aan de aanhoudende troepenverplaatsingen en de grote armoede en allerhande ontberingen die een gevolg waren van de plunderende legers. Ook de lage ligging van de gemeente en de nabijheid van de Gete kunnen een rol gespeeld hebben. In een brief van 02.02.1624 schreef Wendelen aan Puteanus dat Geetbets van september 1623 tot januari 1624 door de pest bedreigd werd, maar de besmetting brak pas uit in 1629. Op 20 augustus 1629 waren de vrouw en de dochter van Baudewijn Van Aelst de eerste slachtoffers van de ziekte. Op 3 september volgde Bartholomeus Grootloon, kapelaan van de parochie. Op 29 september stierf soldaat Gerardus uit Leuven aan buikloop in ‘Gasthuys’ Geeraard Vandereyken in Geetbets. De ziekte bereikte haar hoogtepunt in 1634, toen 94 overlijdens geboekt werden (waarbij de kinderen meestal niet meegeteld

waren) op een bevolking van ongeveer 600 inwoners.

De streek van Geetbets kreeg meermaals met rondtrekkende soldaten af te rekenen. In april 1621 werden er, na de afloop van het Twaalfjarig Bestand, in en rond Geetbets troepen gelegerd¹²³. Uit een brief van 29 november 1622 van Puteanus aan Wendelen blijkt dat deze laatste in de periode juli-oktober 1622 wegens de soldatenbezetting niet buiten Geetbets kwam¹²⁴. In mei 1629 lagen er ook soldaten rond Geetbets¹²⁵.

* * *

Ondanks de vele tegenkantingen die hij in zijn parochie ondervond en ondanks zijn zwakke gezondheid bleef Wendelen zich met wetenschap en literatuur bezighouden. Hij bleef regelmatig in contact met Puteanus en vooral via hem en Arnaud met heel wat andere gerenommeerde wetenschappers en schrijvers. Met Puteanus bleef hij levenslang bevriend. Toen hij in 1623 van een ernstige ziekte genas, noemde hij Puteanus zijn redder, want hij was genezen nadat hij zich bij het aanhoren van een door Puteanus geschreven mirakelverhaal over Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel aan Maria had toevertrouwd¹²⁶. Wendelen neemt in 1624 Puteanus' zoon Faustus voor enkele maanden mee naar Geetbets voor een wiskunde-opleiding¹²⁷. Puteanus helpt Wendelen ook een paar keer bij de tiendenprocessen: op 8 juni 1625 beval hij Wendelen aan bij Pieter Peck, de kanselier van Brabant¹²⁸, en op 12 mei 1626 betaalde hij voor Wendelen 9 patacons aan de coadjutor van de abdij van Vlierbeek¹²⁹. En op aanraden van Wendelen las Puteanus in 1628 aan het *Collegium Trilingue* in Leuven *De die natali* van Censorinus¹³⁰.

Door de publicatie van zijn *Loxias* (1626, over de afnemende helling van de ecliptica) kreeg Wendelen de (internationale) belangstelling van geleerden. Ten huize van Andreas Trevisius, een arts in Brussel, schreef hij de opdracht van dit werk aan kardinaal Guidi di Bagno¹³¹. Op 5 maart 1627 stuurde Fabri de Peiresc vanuit Aix een exemplaar van het werk naar de gebroeders Dupuy in Parijs. Hij was vol lof voor de auteur die hij een Luikenaar noemde en die hij nog kende uit de tijd dat hij in Frankrijk verbleef. Hij vermeldt ook dat Wendelen op dat ogenblik in Antwerpen bij Gevartius verbleef, en dat deze hem de *Loxias* bezorgd had¹³². 's Anderendaags stuurde Peiresc ook een exemplaar van *Loxias* naar Arnaud in Frankrijk¹³³. Twee maanden later laat P.P. Rubens Pierre Dupuy weten dat hij hem de *Loxias* zal bezorgen, en hij schrijft ook dat het boek in zijn genre veel lof krijgt¹³⁴. En na twee maanden herhaalt Rubens de belofte het exemplaar naar P. Dupuy te sturen¹³⁵. De Franse geleerde Petavius schreef naar Wendelen om hem drie vragen in verband met sterrenkunde te stellen¹³⁶.

Wendelen was ook betrokken bij de herziening van Ortelius' wereldatlas *Theatrum Orbis terrarum* (1570). De initiatiefnemer, Balthasar Moretus, had dit werk toevertrouwd aan Ferdinand Arsenius en Floris van Langeren, en voor de verklarende tekst zou Wendelen zorgen. Maar omdat Moretus tevergeefs op Wendelens bijdrage wachtte, werd het project

tenslotte opgegeven¹³⁷. In december 1626 stuurde Moretus een kist boeken naar Wendelen om zijn tekst op te stellen¹³⁸. Toen Langeren begin januari 1628 tientallen bladen en kaarten aan Moretus bezorgde, had deze niets meer van Wendelen gehoord¹³⁹. Begin februari liet Moretus aan Wendelen weten dat hij wel op iemand anders een beroep zou doen, als Wendelen het niet zag zitten voor de gevraagde tekst te zorgen¹⁴⁰. Eind maart 1628 vroeg Wendelen aan Moretus twee werken van Kepler, om zijn bijdrage voor de herziening van het *Theatrum* meer wiskundig te funderen¹⁴¹. In februari 1632 schreef Puteanus dat hij Wendelen al tweemaal gesmeekt had om naar Leuven te komen, maar geen antwoord kreeg; hij vermoedde dat zijn vriend het zich aantrok dat het proces tegen de abt van Vlierbeek ongunstig verliep: ‘den goeden geleerden man was beter fortuyn weerdich’¹⁴². Na een derde brief in dezelfde maand reageerde Wendelen wel¹⁴³.

Uit het soort correspondentie waarin derden het regelmatig over Wendelen hebben, blijkt ook dat hij in Leuven een cursus wiskunde aangeboden kreeg en dat hij die wel graag zou aanvaard hebben¹⁴⁴. Bagno had hem ook een betrekking in Rome kunnen bezorgen, maar hij vond dat Wendelen wel zeer weifelachtig en onzeker was¹⁴⁵. Toch zou hij ze wel aanvaard hebben¹⁴⁶. Een paar maanden later leek nog niets beslist en liet Wendelen niets meer van zich horen; “we weten hoe onzeker hij is”¹⁴⁷. In het voorjaar van 1631 werd ook gezegd dat hij in Brussel wiskunde zou geven aan jonge edellieden¹⁴⁸.

Tijdens zijn pastoraat in Geetbets schreef Wendelen naast de *Loxias* (1626) ook *De Diluvio* (1629, *Over de zondvloed*), *Aries seu Aurei Velleris encomium* (1632, *De Ram of Loflied op het Gulden Vlies*)¹⁴⁹, en *Parapegma* (1627)¹⁵⁰, een kalender voor 1631.

Ondertussen bleef hij ook de eclipsen bestuderen. In de periode 1620-1631 observeerde hij een tiental maaneclipsen¹⁵¹. Verder was hij getuige van een zonsverduistering in 1621¹⁵², en zowel in 1625 als in 1626 van een maandichotomie¹⁵³. Blijkbaar sympathiseerden zijn omgeving en zijn kennissenkring met zijn interesse voor deze merkwaardige hemelverschijnselen. De maaneclips van 24 januari 1628, die Wendelen in Brussel observeerde, werd in Geetbets gevolgd door zijn ‘broers Nicolaus Wendelinus en Ioannes Acanthus’, maar zowel in Brussel als in Geetbets bemoeilijkten regen en sneeuw het zicht¹⁵⁴. Gassendi vroeg vanuit Aix aan Puteanus dat die zijn eigen observatie van de maaneclips van 20 februari 1628 aan Wendelen zou meedelen¹⁵⁵. In 1631 schreef Puteanus aan Van Langeren dat Wendelen ook wel zou gekeken hebben naar de maan die “soo sterck geclipseert was” dat men ze niet kon zien¹⁵⁶.

* * *

Dat Wendelen door de moeilijkheden in de parochie en zijn drukke wetenschappelijke agenda wel eens als onzeker en weifelachtig overkwam, zoals Chifflet schreef, is best mogelijk. Blijkbaar werd hij bij de meest verscheiden problemen betrokken. Zo bereikten met zijn hulp Herk en de vijf buitenkwartieren op 23 november 1622 een overeenkomst

over de verdeling van de buitengewone uitgaven¹⁵⁷.

En in 1629 vroeg Andreas Schottus zijn advies in verband met Dionysius Areopagita. Toen schreef hij een lang pleidooi om deze christelijke theoloog en neoplatonische filosoof uit de vijfde eeuw in de tijd van de apostelen te situeren¹⁵⁸.

Bibliografie

- Alenus W., *Godefridus Wendelinus*, in *Genealogie & Heraldiek in Vlaanderen*, 1 (2003), p. 90-98, 389-405 en 541-545.
- Ector J., *Govaart Wendelen, leven en werk*, in: A. Welkenhuysen, *De Ram of Loflied op het Gulden Vlies*, Herk-de-Stad, 2011, p. 73-82.
- Jacques É., *Les dernières années de Godefroid Wendelen (Wendelinus) (†1667)*, in *Lias*, 10 (1983), p. 253-271.
- Leemans A. – Leemans J., *Wuestherck 1567-1667*, Herk-de-Stad, 2005.
- Leus G., *Govaart Wendelen (1580-1667)*, themanummer van *Limes Gatia*, 7/1, maart 1998.
- Mantelius J., *Hasseletum, seu Totius historiae Lossensis compendium*, Leuven, 1663.
- Ory W., *In Herk-de-Stad. De middaglijn van Wendelen*, in *Zonnetijdingen*, 52 (2009), p. 4-6.
- Silveryser Fl., *Wendelen en het opeischen der tienden te Geet-Bets*, in *Hagelands gedenkschriften*, (1928), p. 1-15.
- Silveryser Fl., *Een groot Limburger. Govaart Wendelen*, Maeseyck, 1922.
- Silveryser Fl., *Godefroid Wendelen. Sa vie, son ambiance et ses travaux (1580-1667)*, in *Bull. de l'Inst. Arch. Liégeois*, 58 (1934), p. 102-157.
- Vandikkelen J., *Bij de vierhonderdste verjaardag van de geboorte van Govaart Wendelen (1580-1667)*, in *Het Oude Land van Loon*, 35 (1980), p. 5-33.
- Vangeel P., *Godfried Wendelen, 1580-1980*, in *De Tijdspiegel*, 35, 3 (september 1980), p. 1-16.
- Van Laere R., *Godfried Wendelen, 1580-1667*, in *Spiegel historiael*, 15 (1980), p. 544-549 en 575.
- Welkenhuysen A., *Wendelinus versifex: the Latin poetry of a 17th-century polyhistor*, in *Myrica. Essays on Neo-Latin literature in memory of Jozef IJsewijn*, edited by Dirk Sacré and Gilbert Tournoy, Leuven University Press, 2000, p. 443-462.
- Welkenhuysen A., *'Aries seu Aurei Velleris encomium' van Godefridus Wendelinus*, in *De Gulden Passer*, 85 (2007), p. 61-104.
- Welkenhuysen A., *De Ram of Loflied op het Gulden Vlies*, Herk-de-Stad, 2011.
- Govaart Wendelen, Herk-de-Stad 1580-1667 Gent*, Herk-de-Stad, 1980. Tentoonstellings-catalogus

(Chifflet) - *Lettres de Philippe et de Jean-Jacques Chifflet sur les affaires des Pays-Bas*

- 1627-1639), publiées par B. de Meester de Ravestein, Bazel 1943.
- Denucé J., *Oud-Nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn, II*, Antwerpen, 1913.
- (Gassendi) – *Petri Gassendi Epistulae*, Lugdunum, 1658.
- (Peiresc) – *Lettres de Peiresc aux frères Dupuy*, publiées par Ph. Tamizey de Larroque, I, Parijs, 1888.
- (Peiresc) – *Lettres de Peiresc*, publiées et annotées par Ph. Tamizey de Larroque, Parijs: IV, 1893; VII, 1898.
- (Peiresc) – R. Lebègue, *Les correspondants de Peiresc dans les anciens Pays-Bas*, Brussel, 1943.
- (Petavius) – *Dionysii Petavii Epistularum libri tres*, Parijs 1652.
- (Puteanus) – *Eryci Puteani Epistularum selectarum apparatus novus*, Amsterdam, 1646.
- (Puteanus) – *Honderd veertien Nederlandse brieven van Erycius Puteanus aan de astronoom Michael Florent van Langren*, uitgegeven door J. Moreau, Antwerpen, 1957.
- (Rubens) – *Correspondance de Rubens et documents épistolaires concernant sa vie et ses œuvres*, publiés, traduits, annotés par Max Rooses, Antwerpen, 1904.
- (Rubens) – *Lettres inédites de Pierre-Paul Rubens, publiées d'après ses autographes*, par Emile Gachet, Brussel, 1840.
- (Rubens) – *Rubensbriefe, gesammelt und erläutert von Adolf Rosenberg*, Leipzig, 1881.
- Simar Th., *Lettres inédites d'humanistes belges du XVIe et du XVIIe siècle in Le Musée belge*, 12 (1908), p. 217-264. *Wend* 253-263
- Godeaux L., 'Wendelin ou Wendelen (Godefroid)' in *Biographie nationale de Belgique*, 27, Bruxelles, 1939, kol. 180-184.

* Gebruikte afkortingen:

- A.A.: Archieven Aartsbisdom
A.R.A.: Algemeen Rijksarchief
Arch. Plant.: Archief Plantin-Moretus
K.B.: Koninklijke Bibliotheek
R.A.: Rijksarchief
- 1 Brussel, K.B., hs. II, 428, f. 35^v.
 - 2 Cf. Govaart Wendelen, tentoonstellingscatalogus, 1980, p. 7; Hasselt, R.A., Parochieregister van Herk-de-Stad, 320, p. 60^r.
 - 3 Cf. Govaart Wendelen, tentoonstellingscatalogus, 1980, p. 7.
 - 4 Cf. *Lampas* τεράλυχος, p. 7.
 - 5 Cf. Welkenhuysen, 2000, p.444. Door dat epitheton heeft men gedacht dat Wendelen in Lummen geboren was (zoals E. van Even, *Geschiedenis der stad Diest, deel I*, Diest 1847, p. 53-54). In de inleiding van zijn *Lampas* τεράλυχος schrijft Wendelen dat de gekozen bijnaam naar zijn voorouders in Lummen en Herk verwijst, en dat hij met die toelichting wil voorkomen dat het epitheton als 'Licht van Herk' zou geïnterpreteerd worden. Toch meende Silverijser, 1934 nog dat de bijnaam 'lumièr de Herck' betekende.
 - 6 Cf. Hasselt, R.A.: Herk-de-Stad, Parochiereg., 320, f. 60^r.
 - 7 Cf. Govaart Wendelen, tentoonstellingscatalogus, 1980, p. 7.
 - 8 Cf. Mantelius, p. 120.
 - 9 Volgens *Eclipses*, p. 55, werd op 24 april 1595 alles in orde gebracht voor zijn vertrek naar Doornik.
 - 10 Cf. Mantelius, p.120.

- 11 *Eclipses*, p. 53.
- 12 *Eclipses*, p. 58.
- 13 *Eclipses*, p. 59.
- 14 *Eclipses*, p. 60.
- 15 Cf. Mantelius, p. 120.
- 16 Vaak is gedacht dat hij in Praag de lessen van de befaamde Deense sterrenkundige Tycho Brahe wou volgen (J. Vandikkelen, p.16; W. Alenus, p. 91), maar Tycho Brahe kwam pas op 24 juni 1599 aan in Praag.
- 17 Cf. Mantelius, p. 120.
- 18 Cf. Mantelius, p. 120.
- 19 Cf. Godeaux, 1939, kol. 180.
- 20 *Eclipses*, p. 65.
- 21 *Eclipses*, p. 66.
- 22 Cf. Mantelius, p. 120.
- 23 Cf. Mantelius, p. 120.
- 24 *Eclipses*, p. 12 en 67.
- 25 *Eclipses*, resp. 69-70, 70-73 en 73-74.
- 26 Cf. Mantelius, p. 120.
- 27 Brief van Wendelen aan Puteanus, 27.05.1642, Brussel, K.B., hs. 19112, nr. [77].
- 28 Hasselt, R.A., Herk-de-Stad, Schepenreg. 92, p. 122.
- 29 Luik, R.A., Familiearch. Mercy-Argenteau, 43, p.263.
- 30 Voor de reisroute Herk – Forcalquier, zie Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, 44, p.119.
- 31 *Eclipses*, p.75-76.
- 32 *Eclipses*, p. 76.
- 33 *Eclipses*, p. 77.
- 34 *Eclipses*, p.76
- 35 Cf. Silveryser, 1922, p. 10.
- 36 *Teratologia*, p. 12.
- 37 *Pluvia purpurea*, p. [13-14].
- 38 *Pluvia purpurea*, p. [14-19].
- 39 Brief van Wendelen aan Petavius, 28.11.1627; Brussel, K.B. II, 428, f. 23^r-24^v; D. Petavius (Petan) was een Franse jezuïet, theoloog en historicus.
- 40 *Eclipses*, resp. p. 77, 78, 78 en 79.
- 41 Cf. Peiresc, 1943, p. 24-25.
- 42 Luik, R.A., Familiearch. Mercy-Argenteau, 43, p. 59: 'rationum Geometricarum suspicionem incidi'.
- 43 Luik, R.A., Familiearch. Mercy-Argenteau, 43, p.263.
- 44 De *Ioci* van Govaart zijn gedrukt in *Ioci Andreae Arnaudi*, Avignon, 1605, p. 67-100 passim.
- 45 Luik, R.A., Familiearch. Mercy-Argenteau, 43, p.263.
- 46 Luik, R.A., Familiearch. Mercy-Argenteau, 44, p.311-320.
- 47 Luik, R.A., Familiearch. Mercy-Argenteau, 44, p.238-239.
- 48 *Eclipses*, p. 79. Cf. brief van Wendelen aan Puteanus, 30.11.1641.
- 49 Cf. brief van 28.11.1627; Brussel, K.B. II, 428, f. 23^r-24^v.
- 50 Luik, R.A., Familiearch. Mercy-Argenteau, 43, p. 373.
- 51 Cf. Godeaux, 1939, kolom 181.
- 52 Hasselt, R.A., Herk-de-Stad, Schepenreg. 93, p. 30-31.
- 53 Cf. handschrift *Diluvium*; Brussel, K.B., 17900, f. 19^v.
- 54 Voor deze vier data: Luik, R.A., Familiearch. Mercy-Argenteau, 43, p. 373
- 55 *Eclipses*, p. 82 en brief aan Petavius van 28.11.1627; Brussel, K.B. II, 428, f. 23^r-24^v.
- 56 Silveryser, 1922, p. 15; Govaart Wendelen, tentoonstellingscatalogus, 1980, p. 8.
- 57 Silveryser, 1922, p. 15.
- 58 Silveryser, 1922, p. 15.
- 59 Cf. Brussel, A.R.A., Schepengriffies arr. Leuven, nr. 345, f. 56^{rv}.
- 60 *Eclipses*, p. 84.

- 61 *Teratologia*, p. 18 en 21.
62 Brief van Puteanus aan Pazius, 21.06.1619; Puteanus, 1646, II, p. 21-22.
63 *Eclipses*, p. 85.
64 Brussel, K.B., hs. 19112, nr. [8].
65 Brussel, K.B., hs. 19112, nr. [1];
66 Luik, R.A., Familiearch. Mercy-Argenteau, 43, p. 259.
67 Mechelen, A.A., Mechliniensia, reg. 191, f. 1.
68 Mechelen, A.A., Mechliniensia, 10 (dagboek van Hovius), f. 125^r.
69 21 december: cf. Mechelen, A.A., Mechliniensia, 10 (dagboek van Hovius), f. 125^r.
22 december: cf. Mechelen, A.A., Mechliniensia, reg. 61, f. 95^v.
70 *Eclipses*, p. 86.
71 Brief van Puteanus aan Woverius, Puteanus 1646, III, nr. 12, p. 12-13.
72 Mechelen, A.A., Mechliniensia, 10 (dagboek van Hovius), f. 137^r.
73 Mechelen, A.A., Mechliniensia, reg. 61, f. 99^v; Mechelen, A.A., Mechliniensia, 10 (dagboek van Hovius), f. 137^r.
74 Brussel, K.B., hs. 19112, nr. [2].
75 Mechelen, A.A., Mechliniensia, reg. 61, f. 101^r; Mechelen, A.A., Mechliniensia, 10 (dagboek van Hovius), f. 140^r.
76 Wendelen aan Trevisius, 27.05.1620; Brussel, A.R.A., Staat en Audiëntie, nr. 1462 (correspondentie van Andreas Trevisius); deze brief is ondertekend met 'Quantillus Wendelinus'.
77 *Eclipses*, p. 87.
78 Luik, R.A., familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 10.
79 Cf. Govaart Wendelen, 1980, tentoonstellingscatalogus, p. 8.
80 Na meer dan 55 jaar afwezigheid kwam de *Indiculus* in 1998 terug naar Geetbets; cf. G. Leus, p. 1-5.
81 *Indiculus*, f. 73^r.
82 *Indiculus*, f. 73^r.
83 *Indiculus*, f. 93^v.
84 *Indiculus*, f. 93^v.
85 Leuven, R.A., Kerkelijk archief, nr. 30918, p. 8.
86 Cf. Govaart Wendelen, 1980, tentoonstellingscatalogus, p. 8.
87 Er waren verschillende soorten tienden, afhankelijk van het belaste goed. Algemene tienden (*decimae generales*) werden geheven op o.m. graangewassen, tuinvruchten, hennep en vlas. De pastoor had recht op één zesde deel van deze algemene tienden. Verder waren er nog novaliëntienden (*decimae novales*), tienden van o.m. ontgonnen velden en hoven. De kleine tienden (*minutae decimae*) waren tienden van hout, lammeren en ganzen. Cf. Silveryser (1928), p. 1-2.
88 De problemen die Wendelen in Geetbets had met het innen van de tienden zijn uitvoerig beschreven door Silveryser (1928), p. 3-15 en door Leus (1998), p. 34-45.
89 *Indiculus*, f. 59^r.
90 *Indiculus*, f. 75^r.
91 Dit is een voorbereidend overleg van een document in een rechtszaak. In dit geval was het de verklaring van 75-jarige H. Coenen dat hij in het verleden de tienden opgevorderd had voor zijn broer Willem, die toen pastoor van Geetbets was.
92 *Indiculus*, f. 29^v-30^r.
93 *Indiculus*, f. 47^v.
94 *Indiculus*, f. 59^{r-v}, 68^v.
95 *Indiculus*, f. 60^v.
96 *Indiculus*, f. 35^r, 43^v.
97 *Indiculus*, f. 55^v.
98 *Indiculus*, f. 32^{r-v}.
99 *Indiculus*, f. 32^v. 'Hartpijn' is de vertaling van het Middellatijnse *cordolium*.
100 *Indiculus*, f. 32^r.
101 *Indiculus*, resp. f. 34^v, 35^{r-v}, 44^r en 35^v-36^r.

- 102 *Indiculus*, f. 35^v.
- 103 *Indiculus*, f. 37^{r-v}.
- 104 *Indiculus*, f. 44^r.
- 105 *Indiculus*, f. 36^r.
- 106 *Indiculus*, f. 43^r-53^r.
- 107 *Indiculus*, f. 37^v-38
- 108 *Indiculus* f. 42^r.
- 109 *Indiculus*, f. 53^v.
- 110 Brussel, K.B.: hs. II.428, f. 23^r-24^v.
- 111 *Indiculus* 54^v.
- 112 *Indiculus*, f. 54^v- 55^v.
- 113 *Indiculus*, f. 86^{r-v}.
- 114 *Indiculus*, f. 55^r, 70^r.
- 115 *Indiculus*, f. 61^r.
- 116 *Indiculus*, f. 86^v.
- 117 *Indiculus*, f. 94^r.
- 118 *Indiculus*, f. 94^r.
- 119 *Indiculus*, f. 94^v- 95^r.
- 120 *Indiculus*, f. 95^{r-v}.
- 121 *Indiculus*, f. 95^v.
- 122 De gegevens over de pest zijn overgenomen van E. Homans, 'De Kapel van St. Rochus en de besmettelijke ziekten te Geetbets' in *Eigen schoon en De Brabander* 22 (1939), p. 129-138. Voor kapelaan Grootloon: zie ook *Indiculus*, f. 94^r.
- 123 Cf. J.J. Poelhekke, *'t Uytgaen van den Treves. Spanje en de Nederlanden in 1621*, Groningen, 1960.
- 124 Brief van Puteanus aan Wendelen, 29.11.1622.
- 125 *Indiculus*, f. 93^v.
- 126 Brief van Wendelen aan Puteanus, 02.08.1623; Brussel, K.B., hs. 19112, nr. [9]. Justus Lipsius had zijn bundel mirakelverhalen *Diva Virgo Aspricollis* aan aartshertogin Isabella opgedragen, en deze had Puteanus gevraagd nog meer mirakelverhalen over Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel te schrijven.
- 127 Brief van Puteanus aan Wendelen, 06.01.1624, in Puteanus 1646, III, p. 60-61; ook brief van Wendelen aan Puteanus, 17.06.1924, Brussel, K.B., hs. 19112, nr. [13].
- 128 Brief van Wendelen aan Pieter Peck, 08.07.1625, in Puteanus 1646, III, p. 105.
- 129 *Indiculus*, f. 36^r.
- 130 Brief van Puteanus aan Wendelen, 18.10.1627, in Puteanus 1646, IV, p. 76-78.
- 131 De opdracht, geschreven op 01.08.1626, is in de eerste druk opgenomen.
- 132 Brief van Peiresc aan de broers Dupuy, 05.03.1627, in Peiresc (1888), p. 157-162.
- 133 Brief van Peiresc aan Arnaud, 06.03.1627, in Peiresc (1889), p. 54.
- 134 Brief van Rubens aan P. Dupuy, 06.05.1627; cf. Rubens 1840, p. 112-115, Rubens 1881, p. 128-129 en Rubens 1904, p. 251-254.
- 135 Brief van Rubens aan P. Dupuy, 01.07.1627; cf. Rubens 1840, p. 126-128 en Rubens 1881, p. 135-137 en Rubens 1904, p. 267-271.
- 136 Brief van Puteanus aan Wendelen, 22.10.1627, in Petavius 1652, p. 169-173.
- 137 Cf. Denucé, p. 90.
- 138 Brief van Moretus aan Wendelen, 18.12.1626, Antwerpen, Arch. Plant., 138, p.280
- 139 Brief van Moretus aan Langeren, 05.01.1628, Antwerpen, Arch. Plant., 142, p. 50-51.
- 140 Brief van Moretus aan Wendelen, 05.02.1628; cf. Denucé, p. 245, noot 1.
- 141 Dit blijkt uit het antwoord, de brief van Moretus aan Wendelen, 01.04.1628, Antwerpen, Arch. Plant. 144, p. 3; de gevraagde werken waren *Harmonica* en *Tabulae Rudolphinae*.
- 142 Brief van Puteanus aan Langeren, 15.02.1632; cf. Puteanus 1957, p. 46-47.
- 143 Brief van Puteanus aan Langeren, 19.02.1632; cf. Puteanus 1957, p. 47-48.
- 144 Brieven van Ph. Chifflet aan Bagno, 26.04.1630 en 27.07.1630, Chifflet 1943, p. 126 en 134.
- 145 Brief van Ph. Chifflet aan Bagno, 30.08.1630, Chifflet 1943, p.138-139.

- 146 Brief van Ph. Chifflet aan Bagno, 19.09.1630, Chifflet 1943, p. 139-140.
147 Brief van Ph. Chifflet aan Bagno, 01.11.1630, Chifflet 1943, p. 145.
148 Brieven van Puteanus aan Langeren, zonder datum, 28.03.1631 en 19.04.1631: Puteanus 1957, p. 48-49, 52 en 53-55.
149 Cf. Welkenhuysen 2007 en 2011.
150 Cf. Luik, R.A., *Familiearch. Mercy-Argenteau* 44, p. 477-479: 1627, want Wendelen redigeerde een ontwerp van de kalender in een jaar waarop 1 augustus op een zaterdag viel.
151 Cf. *Eclipses*, f. 87-99.
152 Op 28.11.1627; cf. Brussel, K.B., hs. II,428, f. 23^v-24^v.
153 De *lunaris dichotomia* van 15.03.1625 en die van 01.06.1626; cf. *Loxias*, p. 11.
154 Cf. *Eclipses*, p. 95. Ioannes Acanthius was zijn schoonbroer J.B. Hakendover.
155 Brief van Gassendi aan Puteanus, 24.03.1628; cf. Gassendi, p. 11-12.
156 Brief van Puteanus aan Van Langeren, 17.05.1631; cf. Puteanus 1957, p. 61.
157 Cf. J. Molemans, *De stad Herk en haar vijf buitenkwartieren*, Herk-de-Stad, 1988, p.39. Ondanks dit akkoord werden er in 1633 toch processen gevoerd tussen de stad en haar buitenkwartieren.
158 Cf. Luik, R.A., *Familiearchief Mercy-Argenteau* 44, p. 1-4.

Adres van de auteurs:

A. Welkenhuysen
Stijn Streuvelsstraat 9
3010 Leuven

Jef Ector
Nieuwstraat 23
3600 Genk